

PROMETEJ

Jozo Tomasevich, POSLJEDNJI DANI ORUŽANIH SNAGA NDH

(Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941 - 1945. Okupacija i kolaboracija, EPH, Liber, Zagreb 2010)

U sveop oj vladavini agresivnoga neznanja i poluznanja, koje je gore od neznanja, u vladavini inertnih ideologema o historiji, bližoj i daljoj, ljekovito je posegnuti za knjigama kojima možeš vjerovati, na koje se možeš oslanjati. O jednoj takvoj pisao sam prije deset godina, kada je objavljena. Evo toga teksta, a poslije njega i cjelovitoga poglavlja o propasti NDH i njezinih oružanih snaga iz te knjige.

Ako je istina da knjige ne mogu popravljati svijet, nije manje istina da bi naš svijet bez pametnih knjiga bio mnogo lošiji nego što jest. Jedna od takvih knjiga je monumentalna historiografska sinteza *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945. - okupacija i kolaboracija* ameri koga histora hrvatskog porijekla Jozе Tomasevicha. Objavio ju je 2010. godine nakladi svojega Novog Libera Slavko Goldstein, jedan od najve ih izdava a i urednika u modernoj historiji izdavaštva na prostoru bivše Jugoslavije.

Tomasevich umro je 1994, a na redakturi i tehni koj pripremi rukopisa nastavila je raditi njegova k i, s kojom je Goldstein dogovorio paralelno prevo enje na hrvatski jezik, te se dogodilo nešto vrlo neuobi ajeno u našoj izdava koj praksi – da je zagreba ko izdanje izašlo prakti no istodobno kad i originalna engleska verzija u Americi. Rezultat je to Goldsteinovih suradni kih relacija s Tomasevichem jos od sedamdesetih godina prošloga vijeka, kada je u Zagrebu objavio i prvi dio njegove historiografske sinteze o ratu u Jugoslaviji, knjigu o etni kom pokretu. Tomasevich je svoje veledjelo zamislio kao trilogiju, u kojoj bi tre i dio bio posve en partizanskom pokretu, no u tomu ga je smrt omela.

U knjizi *Rat i revolucija u Jugoslaviji* italac se na hiljadu stranica, koje se itaju u dahu, susre e s autorskim i znanstvenim vrlinama kakve su u doma oj historiografiji skoro sasvim nepoznate. Najprije, tu je ogromna obaviještenost o injenicama, doga ajima i li nostima iz Drugoga svjetskog rata u Jugoslaviji, koja na momente ostavlja dojam gotovo kao da je autor živi svjedok svih tih doga aja. Naravno, radi se samo o tomu da je Tomasevich uložio ogroman trud i vrijeme u pomno i savjesno arhivsko i dokumentarno istraživanje, kao i o njegovu izrazitom pripovjeda kom daru oblikovanja i sintetiziranja te nepregledne gra e. Zatim, ovu knjigu krasi znanstvena akribi nost i sveobuhvatnost, te izvanredna interpretativna objektivnost. Autor, doduše, ne taji svoju generalnu, reklo bi se civilizacijsku

simpatiju spram osloboditeljske i emancipatorske dimenzije partizanskoga pokreta, te u skladu s tim ne skriva ni odbojnost spram nacionalističkih i kolaboracionističkih pokreta i snaga.

Zajedno sa spomenutom Tomasevičevom monografijom o etnicima, ova knjiga je iscrpan i panoramski sveobuhvatan, ljekovito deideologiziran pogled na rat i revoluciju u Jugoslaviji, iz kojega bismo mogli s pouzdanjem sasvim iznova uiti ono što smo u ili nekad, kao režimsku historiju NOB-a i revolucije. Jedna od ilustracija takvog pristupa je zanimljivost, da su u Tomasevičevoj monografiji o etnicima prvi put u nas objelodanjeni podaci, do tada uvaženi kao najstroži ideološki tabu, o Titovim mirovnim pregovorima s Nijemcima u proljeće 1943. godine.

Paradoksalno, upravo u tako objektiviranom i objektivno uravnoteženom prikazu, u kojemu se ništa ne prikriva i ne retušira, i veličina partizanskog antiokupatorskog pokreta i uloga Josipa Broza Tita u njemu dobivaju na jasnoći i istinitosti mnogo više i uvjerljivije, životnije i plastičnije, nego u ideološki retuširanim i ukrućenim apologijama i hagiografijama. (I. Lovrenović, *Radio Slobodna Evropa*, 14. 11. 2010)

Jozo Tomasevič **POSLJEDNJI DANI ORUŽANIH SNAGA NDH**

Raspravljali smo o raznim stranim okupacijskim režimima, o brojnim anektiranim teritorijima, o različitim kolaboracionističkim snagama u Jugoslaviji tijekom Drugoga svjetskog rata i doveli smo priču do posljednjih dana rata. Zaključujemo je opisivanjem sudbine kolaboracionističkih skupina s kraja rata i ukratko dajemo ocjenu o NDH i o njenome nasljeđu.

U završnim danima rata temeljna je preokupacija oružanih snaga NDH, kao i njemačkih snaga koje su se povlačile s Balkana, uključujući i dvije kozačke divizije koje su služile u njemačkoj vojsci, bila dospjeti izvan dosega partizana kako im se ne bi morale predati. Početkom svibnja 1945. tri su partizanske armije, Druga, Prva i Treća (raspoređene tim redoslijedom po zemlji od sjeverozapada do sjeveroistoka), sudjelovale u potjeri za oružanim snagama NDH i njemačkim armijama koje su se povlačile. Potonje su nastojale prvo doći do sjeverozapadne Hrvatske i Slovenije, a potom do Austrije.

Za Nijemce su te završne operacije jednostavno bile nastavak povlačenja koje je započelo u listopadu 1944. iz Grčke, Albanije i najjužnijih dijelova Jugoslavije. Nakon gubitka Beograda i Srbije, lakšeg smjera povlačenja u drugoj polovici listopada, Nijemci su se borili da održe Srijemsku frontu kako bi sebi ipak osigurali koridor za povlačenje preko Kosova, Sandžaka i Bosne. Čak i kada su 13. travnja 1945. Sovjeti zauzeli Beograd, najveći dio njemačkih jedinica koje su se povlačile iz Grčke još se uvijek nalazio u dolini Drine, na granici između Bosne i Srbije. Slom Srijemske fronte 12. i 13. travnja 1945, koji je uslijedio nakon propasti njemačke ofenzive protiv Rusa u sjeverozapadnoj Mađarskoj, ubrzao je povlačenje Nijemaca kojima su se tada pridružile i oružane snage NDH. Planirana Zvonimirova linija istočno od Zagreba između Drave i Save, koju su Nijemci i ustaše odlučili nepopustljivo braniti, nije se mogla održati, i to utoliko više što nije bila pripremljena nikakva obrana. Sljedeći cilj bio je stići do sigurnijeg pribežišta u Austriji, jer su se po svaku cijenu željeli predati zapadnim Saveznicima (po maksimu „ratuj na Istoku, predaj se na Zapadu“). To je bio cilj i ostataka različitih srpskih i crnogorskih etnika, jednoga dijela Ljotičevih jedinica i 10.000, ili toliko jakih, snaga slovenskih domobrana u Ljubljani i sjevernoj Sloveniji. Ostale Ljotičeve i etničke snage i manji broj slovenskih domobrana na području Ljubljanske kotline planirali su pobjeći u Italiju. Ciljevi tih kolaboracionističkih skupina bili su logični i prirodni, međutim kao što ćemo vidjeti, oni su se kosili s prethodnim odlukama Velike trojice o tome kako postupati prema njemačkim jedinicama i jedinicama pod njemačkim nadzorom prilikom prekida neprijateljstva.

Tijekom travnja 1945. ustaške vlasti i vojno vodstvo raspravljali su o tome treba li koncentrirati sve njihove raspoložive snage u Lici kako bi se uspostavio kontakt sa saveznim jedinicama koje su iz Italije ulazile na Slovensko primorje i u Istru i kako bi se njima predali. Međutim, taj bi plan, čak i da jest ozbiljno razmatran, zahtijevao pristanak general pukovnika Lohra koji je još bio vrhovni zapovjednik

oružanih snaga NDH i koji bi mu se usprotivio zato što su mu one trebale da bi štitile zaleđe njema kim jedinicama koje su se povlačile. Ostali ustaški vojnici, general Luburić na prvome mjestu, zamislio je da se jednostavno rasprše po šumama i planinama te da sami postanu gerila, nadaju i se da će s vremenom moći i dobiti pomoć iz inozemstva, jer su predviđali poslijeratni raskol među Saveznicima. Međutim, od daljnje razrade toga plana nije bilo ništa i umjesto toga su isplanirali bijeg prema Austriji. Da bi se objasnio položaj NDH i da bi se olakšala predaja svoje vojske Britancima u Austriji, vlada NDH je 4. svibnja prvo poslala poručnika Vitomira Dubaja, zajedno s tri britanska pilota koji su držani kao ratni zarobljenici, a potom 5. svibnja državnog tajnika Vjekoslava Vranjina, jednoga od Pavelićevih najpovjerljivijih savjetnika, s mornaričkim kapetanom Andrijom Vrkljanom kao njegovim prevoditeljem, u savezničko vrhovno zapovjedništvo za Sredozemlje u Italiji. Međutim, obje su misije propale. Partizani su presreli prvu, a kad su Vranjini i Vrkljan stigli u Italiju, umjesto da ih odvedu na sastanak, smjestili su ih u logor za ratne zarobljenike.

Vidjevši da je sve izgubljeno, ustaška vlada i vojno zapovjedništvo prihvatili su se bijega u Austriju. Svojim su oružanim snagama zapovjedili da se ne predaju partizanima, nego da se povuku prema Austriji što je moguće brže te da se tamo predaju Britancima. Cilj je bio spasiti vodstvo i vojno sposobno ljudstvo oružanih snaga NDH s nadom da će se jednoga dana boriti uz pomoć Zapada. Članovi vlade su, kao skupina, napustili Zagreb 4. svibnja, dok je Pavelić s omanjom pratnjom napustio Zagreb 6. svibnja. Prije nego što su napustili grad, ustaše su sustavno posijali paniku među stanovništvom o opasnostima od napredovanja partizana kako bi potaknuli velik broj civila da im se pridruže kao izbjeglice. Mnogi su to i učinili, iako je među njima bilo više onih koji su se već povlačili ispred ili zajedno s kvislinškim snagama nego što je bilo Zagrepčana. Neki su ustaški pisci kasnije govorili o tom povlačenju kao o „plebiscitu za NDH“. Jasno je da su mnogim civilima dali puške kako bi im omogućili da se bore u toj posljednjoj fazi povlačenja. Istovremeno su se i ostale njemačke jedinice i jedinice NDH koje su se borile protiv partizana na drugim sektorima fronte kretale glavnim smjerom prema Sloveniji i Austriji, s oružanim snagama NDH koje su služile kao zaštitna odstupnica njemačkih snaga.

Nema mnogo sumnje da je glavni razlog neumitnih napora njemačkih i ustaških jedinica da pobjegnu partizanima bio strah da bi se potonji mogli prema njima ponašati na isti način i s istim osvetničkim žarom kao što su se oni ponašali prema partizanima i prema civilnom stanovništvu naklonjenom partizanima tijekom prethodnih četiri godine. Doista, na početku svibnja Lohr je od vrhovnog zapovjednika savezničkih snaga zatražio zalihe za njemačke jedinice i oružane snage NDH pod njegovim zapovjedništvom kako bi se mogli nastaviti boriti protiv partizana, tvrdeći da oružanim snagama NDH i hrvatskom narodu prijete opasnost od pokolja budu li se morali predati komunistima. Povrh toga, njemačko visoko vojno zapovjedništvo je na svaki način željelo izbjeći i poniženje da se mora predati sili koju su stvorili i vodili civili, koju nikad nije moglo pokoriti i na koju se uvijek odnosio pogrdni izraz „partizanska banda“.

U međuvremenu je u Rheimsu u Francuskoj, 7. svibnja potpisan dokument o bezuvjetnoj njemačkoj predaji, a sljedećeg dana i u Berlinu. Stavci 2. i 3. utvrđuju:

1. Njemačko visoko vojno zapovjedništvo odmah će izdati zapovijedi svim njemačkim vojnim, pomorskim i zračnim vlastima i svim snagama pod njemačkim nadzorom da 8. svibnja prekinu aktivne operacije u 23:01 sati po srednjoeuropskom vremenu te da ostanu na mjestima koja zauzimaju u to vrijeme. Nijedan se brod, plovilo ili zrakoplov ne smije minirati, niti se smije napraviti ikakvo oštećenje njihovu trupu, strojnom pogonu ili opremi.
2. Njemačko visoko zapovjedništvo odmah će odgovarajućim zapovjednicima izdati i osigurati izvršenje svih daljnjih zapovijedi koje izdaju Vrhovni zapovjednik, Savezničke ekspedicijske snage i Sovjetsko visoko zapovjedništvo.

Odluku savezničkih sila da nametnu bezuvjetnu predaju silama Osovine donijeli su predsjednik Roosevelt i premijer Churchill u Casablanci u siječnju 1943. godine. Sam termin, koji proistječe iz Američkoga građanskog rata, prvi je put nehotice uporabio Roosevelt na neslužbenoj tiskovnoj konferenciji koja je uslijedila nakon sastanka. Koncept „bezučjetne predaje“ - koji je doživio određene kritike na Zapadu nakon rata - postao je kamen temeljac savezničke politike i sastavni je dio dokumenata o predaji i Njemačke i Japana. Pojedinosti je poslije razradilo Vijeće ministara vanjskih poslova Velike trojice u Moskvi u listopadu 1943. i konačno su bile prihvaćene na Jalti u veljači 1945. godine. Općenito govoreći,

savezni ki su zapovjednici imali ovlasti da prihvate predaju pojedinih njemačkih armija ili svih armija na jednoj fronti, no ne i onu njemačku vlade, koja je predaja trebala biti bezuvjetna i iznesena pred sve savezničke sile. Ta je politika djelovala na zajedničko zadovoljstvo Saveznika premda na veliku žalost Nijemaca, koji su se do zadnjeg trenutka nadali da će doći do razmirica između Saveznika i Sovjeta, što će omogućiti Nijemcima da zaključe separatno primirje s prvima i zatim će se zajedno s njima okrenuti protiv potonjih. Nada je nestala, premda ne zbog nepostojanja njemačke spremnosti.

Odredba o bezuvjetnoj predaji odnosila se i na oružane snage NDH, koja je u operativnim zonama bila pod nadzorom njemačke vojske tijekom većeg dijela rata. To je značilo da su i one trebale obustaviti aktivni otpor 8. svibnja u 23:01 sati i ostati ondje gdje su se našle, što je podrazumijevalo predaju partizanima. Međutim nakon što je za te uvjete 6. svibnja saznao Lohr, a preko njega i Pavelić 7. svibnja, vlada NDH je već provela svoju prethodnu odluku od 3. svibnja da izbjegne u Austriju, s Pavelićem koji će doći za njom, i da vojsku mora prebaciti onamo što je brže moguće kako bi se ona predala Britancima. Nakon što su 5. svibnja ustaški vladini jedinici, bez Pavelića, došli do Klagenfurta u Austriji, oko 7. svibnja u blizini Villacha uhvatila ih je skupina jugoslavenskih partizanskih oficira za vezu koji su nadirali prema Austriji s britanskim jedinicama i izručila ih je jugoslavenskoj vladi.

Nakon što je Pavelić napustio Zagreb 6. svibnja, on se namjeravao pridružiti svojoj vladi u Austriji. Dok je putovao kroz Sloveniju, Lohr mu je 7. svibnja javio da mu predaje zapovjedništvo nad oružanim snagama NDH, uključujući i ostatke triju legionarskih divizija. Lohr se oslobodio onoga što mora da je smatrao političkim i vojnim kamenom oko vrata nakon što mu više nije bila potrebna pomoć oružanih snaga NDH pri njemačkom povlačenju. Međutim, Pavelić nije imao ovlasti da to učini i djelovao je po svome nahođenju, kao i onda kad se nastavio boriti nakon što je bezuvjetna predaja stupila na snagu. Ironično, upravo je samo u tom trenutku sloma i predaje Pavelić uopće imao zapovjedništvo nad većim dijelom onoga što je trebala biti njegova vojska. Prva i posljednja zapovijed koju je dao svojim jedinicama bila je da se ne predaju partizanima, nego da silovito krenu prema Austriji. Nakon 7. svibnja on se više nije sručio s njima.

Činjenica da je Pavelić putovao s malom pratnjom odijeljen od ostalih članove vlade, da je prestao održavati vezu sa svojim jedinicama i da je kasnije uspio izbjeći uhićenje savezničke vojske i policijskih snaga, upućuje na to da je imao unaprijed smišljeni plan bijega.

Umjesto da slijede jasan jezik bezuvjetne predaje, obojica su, i Lohr i Pavelić, zapovjedili svojim jedinicama da se nastave boriti dok se povlače prema austrijskoj granici. To je nastojanje, koje je trajalo cijeli tjedan nakon što je rat u ostatku Europe bio gotov, dovelo mnoge od tih jedinica do same granice, a neke stvarno i do austrijskog teritorija. Većina je, međutim, uhvaćena na jugoslavenskom teritoriju i zarobljena ili ubijena u završnim bitkama. Čak i one jedinice koje su uspjele pobjeći u Austriju, kao što ćemo vidjeti, poslije su bile prisiljene da se predaju partizanima u skladu s uvjetima predaje koje su postavili Saveznici.

Problem onoga što se stvarno dogodilo oružanim snagama NDH i izbjeglicama u pratnji koji su se povlačili prema Austriji tijekom svibnja 1945. još izaziva bijes među hrvatskim emigrantima, jednako i među ustašama i među onima koji to nisu, i među jednim brojem nehrvatskih autora koje zanima taj problem zbog njihovih prokatoničkih i protukomunističkih gledišta. Tijekom mnogo godina pristaše ustaša postojano su tvrdili da su oružane snage NDH i izbjeglice stvarno prešle u Austriju i da su se predali Britancima na prostoru kod Bleiburga. Prema toj verziji, te su jedinice razoružali Britanci i potom ih izručili partizanima, a poslije su stradavali na tzv. „marševima smrti“ čim su stupili na jugoslavensko tlo. Prema tom gledištu, Britanci su bili odgovorni jer su prihvatili te snage kao ratne zarobljenike, razoružali ih i zatim ih izručili jugoslavenskim komunistima, te prema tome snose velik dio krivnje za ono što im se poslije dogodilo. Partizani su proglašeni odgovornima za uništavanje većine jedinica i izbjeglica nakon što su ih odveli u Jugoslaviju.

Prvi dio te interpretacije temeljito je opovrglo objavljivanje sjećanja Milana Baste, hrvatskoga Srbina i tadašnjeg 24-godišnjeg potpukovnika koji je služio kao partijski komesar u 51. partizanskoj vojvođanskoj diviziji, koja je pregovarala o predaji. Bastin je prikaz poslije potvrdio Danijel Črljen, jedan od ustaških pregovarača koji je bio s Britancima, u posebnoj izdanju Studiae Croaticae iz 1963. posvećene „La

Tragedia de Bleiburg". Ukratko, čini se da se dogodilo sljedeće. Neke su jedinice oružanih snaga NDH - zapravo združene domobransko-ustaške jedinice (iako su ustaške formacije i dalje nosile svoje istaknuta obilježja), doista prešle na austrijski teritorij. Međutim, budući da su njihove kolone bile duge vjerojatno 45 - 60 kilometara, mnogi su i dalje bili na jugoslavenskom teritoriju dok su njihovi predstavnici vijeli s britanskim i partizanskim predstavnicima. Ujutro 15. svibnja njihovo je izaslanstvo, koje se sastojalo od dvojice važnih generala (Ivana Herenića i Vjekoslava Servatzvja) i pukovnika Danijela Crljena, dotadašnjeg ravnatelja Državnog ravnateljstva za promidžbu, posjetilo brigadira Scotta koji je morao doći iz Klagenfurta i koji je pokušao dogovoriti predaju britanskim snagama. Međutim, na temelju uvjeta o bezuvjetnoj njemačkoj predaji, Scott je izjavio da on ne može prihvatiti njihovu predaju i da bi se oni trebali predati jugoslavenskoj vojsci (partizanima). U tom se trenutku s ustaškim predstavnicima suočio Basta i još jedan partizanski oficir, potpukovnik Ivan Kovačić Efenka. Baština divizija bila je dio partizanske 3. armije pod zapovjedništvom general-pukovnika Koste Nađića, koji je dobio zadatak da progoni njemačke jedinice i oružane snage NDH i da ih spriječi da prijeđu austrijsku granicu. Slovenac Efenka bio je pripadnik slovenske brigade u 3. armiji koja je progonila Nijemce i oružane snage NDH s juga i zapada s istim ciljem. Basta je ustaškim predstavnicima dao ultimatum od jednog sata da se predaju ih da budu izloženi općem napadu. Partizanske su snage imale prednost jer su bile uvjerene kako će, bude li potrebno, dobiti pomoć britanskih snaga, dok su se oružane snage NDH, kao poražena neprijateljska vojska, našle u užasnom škripcu iz kojeg nisu imale drugog izlaza. Ustaški predstavnici iznijeli su mnoštvo protuprijedloga, posebno o vremenskim uvjetima ultimatumu, opravdavajući se zbog nemogućnosti da organiziraju predaju dugih kolona, teškoće u komuniciranju i tako dalje. Međutim, oni su zapravo kupovali vrijeme nadajući se da će se pronaći neko drugo rješenje. Partizanski predstavnici produžili su ultimatum za petnaest minuta. Ustaški predstavnici su se povukli i pokušali Britancima poslati drugo izaslanstvo s članovima kojima je na čelu bio Slavko Štancer, postariji general, kako bi ih iznova uvjerili da se riješi njihov položaj. Međutim, umjesto da dođu do stožera britanskoga zapovjednika, izaslanstvo se putem izgubilo i ušlo je pravo u stožer 51. partizanske divizije, gdje su članove izaslanstva zarobili. U međuvremenu su partizani zarobili nekoliko vodećih ustaških članova, uključujući i generala Servatzvja i pukovnika Franju Sudara. Članovima oružanih snaga NDH postalo je očito da nije bilo alternative te su se nakon isteka ultimatumu oružane snage NDH predale partizanima. Da nisu to učinile, partizani bi vjerojatno morali od Britanaca zatražiti pomoć. S obzirom na situaciju, britansko nuđenje pomoći bilo je jedan od vrlo uvjerljivih razloga koji je ustaše nagnao na brzu predaju.

Lord Nicholas Bethell, koji je kratko ocrtao predaju oružanih snaga NDH na osnovi britanskih vojnih izvještaja, potkrijepio je tu verziju događaja. Bethell je opisao kako je brigadni general Scott, britanski zapovjednik, odbio prihvatiti predaju oružanih snaga NDH i kako je rekao njihovim predstavnicima da se moraju predati partizanima i da je on, odlučivši to odbiti, spreman pomoći partizanima ukaže li se potreba. Scott zapravo nije raspolagao stvarnim snagama, u slučaju da su to od njega tražili. Ono što ga je navodno brinulo bila je tvrdnja predstavnika oružanih snaga NDH da predstavljaju vojsku od 200.000 vojnika koje je pratilo nekih 500.000 izbjeglica. On nije imao ni uvjete ni sredstva da zbrine takvo mnoštvo. Britanski izvještaj govori samo o oko 25.000 pripadnika oružanih snaga NDH na području koje su u Austriji okupirali Britanci, što je također vjerojatno netočno, premda definitivno limitira pretjerane brojke hrvatskih pisaca u emigraciji.

Jedan važan razlog za zapadne Saveznike koji se pokazao katastrofalnim za kolaboracionističke snage duž granice, bio je strah Saveznika da bi moglo doći do oružanoga sukoba s jugoslavenskim partizanima zbog njihova svojatanja Trsta, Julijske krajine i dijelova austrijske Koruške. Saveznici su mislili da Titovu nepopustljivost oko tih zahtjeva treba pripisati Staljinovoj podršci. Zapravo, sam se Staljin bojao da bi Titovo ponašanje zbog krive procjene moglo uplesti Sovjete baš u takvu vrstu vojnog okršaja, što oni sebi i nisu mogli dozvoliti i što su htjeli izbjeći po svaku cijenu. Nakon što je Staljin zapovjedio Titu da povuče svoje jedinice iz Koruške i Trsta trećeg tjedna u svibnju, Jugoslaveni su promptno pristali. To je, međutim, bilo prekasno za kolaboracionističke snage.

Nakon što je izdana zapovijed za predaju, neki su ustaški članovi i vojnici te neki civilni dužnosnici i izbjeglice, osobito oni koji su prije čuli vijesti, uključujući i Herenića i Crljena, pobjegli u šumu koja ih je okruživala s obiju strana jugoslavensko-austrijske granice nadajući se da će prodrijeti dublje u Austriju. Neki su izbjegli u bugarsku vojsku koja se nalazila na tom području, a poslije su pobjegli u britansku

okupacijsku zonu u Austriji. Ne postoje to ne brojke o broju ustaša i ustaških simpatizera koji su pobjegli na taj način, iako se čini da bi hrvatski politički emigranti mogli takve statističke podatke prikupiti bez prevelika truda. Čini se da je procjena pukovnika Ivana Babića o 20.000 osoba posljedica nemarnog tumačenja Kiszlingovih brojki. Međutim, čak i ako su neki uspjeli pobjeći, velika većina jedinica oružanih snaga NDH koje su prešle u Austriju, kao i one koje su još bile u Jugoslaviji, pale su u partizanske ruke.

Tri problema vezana uz to pitanje još su predmeti rasprave. Prvo, koliko se vojnika oružanih snaga NDH i civilnih izbjeglica stvarno povlačilo i koliko je njih palo u partizanske ruke? Drugo, koliko je vojnika uhvaćeno na jugoslavenskom teritoriju, a koliko ih je uspjelo prijeći u Austriju i koliko ih je bilo vraćeno partizanima? I treće, što se dogodilo tim vojnicima i izbjeglicama nakon što su izručeni partizanima?

S obzirom na prvo pitanje, o broju vojnika i civila o kojima je u njemu riječ, ne postoji jednoglasno shvaćanje ni među ustaškim i ustašama naklonjenim izvorima ni među izvorima jugoslavenskih komunista objavljenih u različitim vremenima. Među ustaškim izvorima, Babić je tvrdio da je bilo riječi o 200.000 vojnika oružanih snaga NDH i civila, od kojih je pobjeglo 20.000. Črljen je u jednom intervjuu ustvrdio da su se oružane snage NDH sastojale od 250.000 vojnika ili više. Ostali su hrvatski emigranti tvrdili da je partizanima u Austriji izručeno 250.000 Hrvata i da im se u Sloveniji predalo dodatnih 160.000 nakon što su uvidjeli uzaludnost bijega preko granice. Posebno izdanje *Studiae Croaticae* posvećeno Bleiburgu tvrdilo je da je „blizu 300.000 Hrvata palo u komunističke ruke”. Isti je izvor, koristeći brojke dobivene od srpskih političkih emigranata, procijenio da su time bile obuhvaćene „tisuće” srpskih i najmanje 3000 crnogorskih kvislinških i etničkih vojnika.

Rudolph Kiszling, austrijski vojni povjesničar, i slijedeći njega, većina ostalih njemačkih pisaca o toj temi, tvrde da se predalo 200.000 pripadnika oružanih snaga NDH i ostalih jugoslavenskih kvislinških vojnika.

Među jugoslavenskim (komunističkim) izvorima, službena povijest Narodnooslobodilačkog rata iz 1941-1945. navodi da je zarobljeno oko 50.000 ustaša i etnika te da je zajedno skupljeno 24.000 civilnih izbjeglica u posljednjim danima operacija na austrijskoj granici. Basta je naveo da se oko 100.000 kvislinških asanika i vojnika te mnogo civila predalo 15. svibnja 1945. na raznim mjestima u blizini jugoslavensko-austrijske granice. General potpukovnik Kosta Nađ, zapovjednik Treće armije, izjavio je u intervjuu da je do 15. svibnja 1945. više od 100.000 neprijateljskih vojnika - ustaša, etnika, domobrana i Nijemaca, uključujući i SS diviziju Prinz Eugen - bilo opkoljeno na jugoslavenskoj strani rijeke Drave između Maribora, Dravograda i Celja, te da su se mnogi borili i radije su bili spremni poginuti nego da se predaju.

Godine 1964. jugoslavenski Savez boraca iznio je drugu brojku. Prema toj informaciji, pri završnom oslobođenju Jugoslavije od njemačkih okupatora i pomagača tijekom 1945. jugoslavenska vojska (partizani) zarobila je 221.287 neprijateljskih vojnika, od kojih su 84.453 bili pripadnici Wehrmachta. Time bi 136.834 otpalo na vojnike svih ostalih snaga, od kojih su većina bili vojnici oružanih snaga NDH. Udruženje, međutim, nije navelo jesu li „pripadnici Wehrmachta” uključivali ljude iz 369. i 392. pješake divizije (legionarskih divizija). Njih su prvotno sačinjavali vojnici oružanih snaga NDH i njemački asanici i strukovnjaci, premda su prema kraju rata Hrvati uglavnom bili zamjenjivani Nijemcima. Usprkos tomu, bilo da su te divizije dodane kao dio Wehrmachta ili ne, one su uključivale samo nekoliko tisuća vojnika. Ako dalje pretpostavimo da oko 20.000 vojnika koji nisu bili dio Wehrmachta jesu bili pripadnici nehrvatskih jedinica - srpskih, crnogorskih i slovenskih - onda ih je najviše oko 116.000 moglo pripadati jedinicama oružanih snaga NDH.

Važno je zapamtiti, prilikom raspravljanja o predaji njemačkih, kvislinških i ostalih kolaboracionističkih jedinica partizanima na jugoslavensko-austrijskoj granici na kraju rata, da su skupine koje su gubile imale propagandnog interesa prikazati što je moguće veći broj zarobljenih i tvrditi da su nad njima pokolj izvršili partizani. Partizani su, naravno, imali propagandni interes upravo u suprotnom. Međutim, stavimo li propagandu na stranu, jedna je stvar jasna: partizanske operacije protiv njemačkih jedinica koje su bježale bile su vrlo krvave, s obzirom da su potonje odbijale pozive na predaju. I njemačke i jugoslavenske jedinice neprestano su se borile kako bi si prokrčile put izvan stvarnoga okruženja ili onoga

koje im je prijetilo. Ustaške su jedinice, boje i se osvete partizana, očajnički pokušavale izbjeći i da budu okružene i sve do 14. svibnja vodile su prave bitke kako bi rute za bijeg održale slobodnim. Partizani, koji su se bojali da bi njihovi neprijatelji mogli pobjeći i u Austriju i koji su bili nesigurni u ono što bi se dogodilo potom, nesmiljeno su ih nastojali opkoliti i uništiti ih što je moguće više. Nema mnogo sumnje da je mržnja koja se prema ustašama skupljala pune četiri godine sada došla do svoga vrhunca. Zapravo, završni ratni okršaji na jugoslavensko-austrijskoj granici bile su operacije razaranja i uništavanja, i zato su stajale mnogo života. Sudbina neprijateljskih jedinica bila bi surova čak i da se jesu pokorile odredbama bezuvjetne njemačke predaje i da su odložile svoje oružje 8. svibnja. Ona je postala još surovija nakon što su pokušali pobjeći. Povrh toga, već tijekom studenoga 1944. privremena partizanska vlada utvrdila je politiku uništavanja svih kvislinških i kolaboracionističkih snaga na jugoslavenskom teritoriju, i to se naravno odnosilo i na oružane snage NDH.

Također je vrijedno ponovno spomenuti kako su se Pavelić i ustaše do kraja nadali da će se spasiti zbog razmirica između zapadnih Saveznika i Sovjeta. Neki su se ustaški vojnici nadali da će zapadni Saveznici sačuvati oružane snage NDH kao „nukleus oružanih snaga za borbu protiv agresivnoga međunarodnog komunizma“. Takve, puste nade, gajili su i Mihailovići i etnici kao i pripadnici Ruske oslobodilačke armije pod vodstvom generala Andreja Vlasova. Tome su se nadali i slovenski domobranici, iju u sudbinu opisati u sljedećem odjeljku. Dokumenti o posljednjim Hitlerovim danima koji su objelodanjeni tijekom 1960-ih pokazuju da je i on bio uvjeren gotovo do samoga kraja da će ga spasiti raskol između zapadnih Saveznika i Sovjeta. Iako se takav razdor naposljetku ipak zbio, a Hladni je rat započeo upravo tih dana, do razdora je došlo nakon što je većina njemačkih ratnih političkih i vojnih vođa zatvorena, pogubljena ili na druge načine ukinjena neškodljivim i nakon što je većina kolaboracionista koji su nešto značili u istočnoj i jugoistočnoj Europi, ukoliko nisu pobjegli na Zapad, zatvorena ili pogubljena.

Činjenica jest da je apsolutno nemoguće utvrditi točan broj pripadnika oružanih snaga NDH i civilnih izbjeglica koji su pokušali izbjeći i u Austriju, a bili su prisiljeni predati se partizanima. Tomu je tako iz jednostavnog razloga što su vojne snage i s njima izmiješani civili koji su često kad se od njih tražilo da se predaju odbijali to učiniti pa su ubrzo nakon toga poginuli u bitkama s partizanima. Teško je moguće da je u uvjetima potpunoga kaosa - stalnoga povlačenja, neprestanih borbi i izrazite zbrke jer se svatko pokušavao domoći austrijskoga teritorija - ustaško zapovjedništvo znalo stvarno brojčano stanje svoje vojne sile; koliko ih je bilo mrtvih ili nestalih u različitim jedinicama, bitkama, pojedinim razdobljima i mjestima; koliko ih je prešlo partizanima; koliko ih je zarobljeno; koliko ih je pobjeglo u šume; itd. S obzirom na okolnosti, ono nikako nije moglo doći do takvih informacija. Ono što je značajno, nijedan od ustaških ili proustaških pisaca o ovoj temi ne spominje bilo koju specifičnu jedinicu oružanih snaga NDH. Oni jasno ne navode je li bila dovršena reorganizacija vojske poduzeta potkraj 1944. koja je bila brojčana snaga jedinica određene dana ili jesu li takozvane legionarske divizije bile u sklopu jedinica koje su bježale. Takvi bi podaci olakšali utvrđivanje stvarnoga broja jedinica na jugoslavensko-austrijskoj granici jer je poznata sudbina tih jedinica na kraju rata. Međutim, budući da nemaju takve informacije, ustaški i proustaški pisci pribjegavaju procjenama, i s obzirom na emocionalne razloze koji su uključeni, takve su procjene uzrok moguće velike pogreške. Također je u naravi tih tekstova, koji su gotovo isključivo propagandistički, da se što je moguće više uveliča broj onih koje su masakrirali njihovi neprijatelji na kraju rata i da se umanjuje broj ili rijetko spomenu oni koji su umrli od njihove ruke, tj. Srba, Židova, Roma i antifašistički nastrojenih Hrvata u NDH. Komunistički autori, naravno, suprotstavljaju se takvim mistifikacijama, ali stvaraju i svoje mitove.

S obzirom na drugo pitanje, o broju zarobljenih i partizanima izručenih vojnika, također postoje sporenja. Mnogi ustaški i proustaški pisci ostaju pri tome da su se sve oružane snage NDH uspjele domoći austrijskoga teritorija, gdje su se skupile na velikoj livadi u blizini Bleiburga i predale britanskom zapovjedniku. Pod prijetnjom britanskih zrakoplova i tenkova, oni su ubrzo razoružani i izručeni partizanima. To je također Kiszlingova verzija, koja je dospjela u mnoge druge studije. Takvo pisanje upućuje na to koliko je malo kritičkoga truda uloženo da se utvrdi što se doista dogodilo tijekom tih dvaju gorkih dana kako s njemačkim jedinicama tako i s oružanim snagama NDH. Fizički bi bilo nemoguće okupiti na području Bleiburga, a kamoli na brijegu koji se nalazi u blizini, 200.000 vojnika i desetine tisuća civilnih izbjeglica, kao što to Kiszling i mnogi drugi pisci poslije njega žele da vjerujemo. Kako

prema partizanskim tako i prema ustaškim izvorima, oružane snage NDH borile su se s partizanima sve do 14. svibnja kako bi sebi oslobodile put za daljnje napredovanje prema Austriji. Povrh toga, jedna bi divizija od recimo 15.000 ljudi (iako su i njemačke i domobransko-ustaške divizije u to vrijeme imale vrlo neujednačen broj ljudi zbog gubitaka - od borbi, operacija povlačenja i stalnih dezertiranja - i nisu bile u mogućnosti ponovno popunjavati jedinice), bez ikakvih vozila ili artiljerije, trebala marširati 7,2 kilometra, u četveroredu. Danijel Crljen, vodeći ustaški autoritet po pitanju Bleiburga, u pismu Jurju Krnjeviću, glavnom tajniku HSS-a u izbjeglištvu, 1946. je zabilježio da su se kolone u kojoj su bile oružane snage NDH i civili koji su ih pratili bile duge od 40 do 60 kilometara. Drugim riječima, njemačke i oružane snage NDH koje su se predale partizanima mora da su to učinile na različitim lokalitetima, uključujući i Bleiburg, međutim ni pod kakvim okolnostima nisu mogle sve to učiniti kod Bleiburga. To su u potpunosti potvrdila partizanska i neka ustaška djela, koja pokazuju gdje su razne njemačke i ustaške jedinice bile teško poražene, a njihovi ljudi zarobljeni.

U posljednjim desetljećima u Jugoslaviji o događajima s kraja rata otvorenije razgovaralo, a u nekim je prilikama toj raspravi pristupljeno s više znanstvene skrupuloznosti. U tom smislu valja istaknuti demografsku analizu o događajima na Bleiburgu autora Vladimira Žerjavića, koja bi mogla poslužiti smještanju različitih procjena o gubicima stanovništva suprotnih strana u njihove prave odnose. Žerjavić je bio jedan od dvojice modernih istraživača koje smo djelo u prethodnom poglavlju o cjelokupnim ratnim gubicima stanovništva u Jugoslaviji ocijenili objektivnim i pouzdanim. On je smatrao da su njegove procjene gubitaka stanovništva za cijelu zemlju vrlo precizne, a da su procjene za pojedina područja manje sigurne. Naposljetku, da su procjene za određene kategorije žrtava najmanje točne. Uzevši u obzir tu premisu, izražavao je ukupno 125.000 kvislinških snaga i kolaboracionista - što znači, bivših jedinica Ustaške vojnice, Hrvatskog domobranstva i posebnih muslimanskih jedinica - iz Hrvatske, BiH te Srijema (dakle, teritorija NDH) ubijeno tijekom rata i u stradanjima u svibnju 1945. i nakon toga. Od toga je 65.000 ubijeno tijekom rata, a 60.000 u svibnju 1945. i nakon toga. Od tih 60.000 gotovo 50.000 ih je ubijeno kod Bleiburga i na Križnom putu, a oko 10.000 u vezi s događajima kod Viktringa (o čemu se raspravlja u nastavku u odjeljku o slovenskim snagama). Kad se žrtve ostalih nacionalnosti - oko 10.000 Srba i Slovenaca - pridodaju tome, događajima kod Bleiburga i Viktringa te njihovim neposrednim posljedicama može se pripisati 70.000 mrtvih svih nacionalnosti.

Što se tiče trećega pitanja, sudbine jedinica i izbjeglica iz redova partizanima u Jugoslaviji, čini se da nema mnogo sumnje da je velik broj kvislinških vojnika, osobito onih koji su nekada bili u elitnim ustaškim jedinicama, doživio svoj kraj u Sloveniji ubrzo nakon 15. svibnja ili za vrijeme dugih marševa smrti prema kašnjenjima u logorima u tjednima koji su uslijedili. Kako bi izdvojili svoje protivnike, partizani su pregledali sve logore s ratnim zarobljenicima, skupine civilnih izbjeglica, vojne bolnice i tome slično. Nema sumnje da su također proširili ruralna područja gdje je bio zarobljen golem broj neprijateljskih vojnika kako bi uhvatili sve zaostale bjegunce. Meni je samome dobro provjereni izvor rekao da su partizani povremeno i u svojim redovima pronalazili ustaše i četnike, koji su im se pridružili u kasnijim fazama rata kako bi spasili svoje živote i koji su se brutalno ponašali prema njemačkim i jugoslavenskim kvislinškim zatvorenicima kako bi otklonili sumnju sa sebe.

Za razliku od mnogih drugih operacija jugoslavenske Narodnooslobodilačke vojske, koje su jugoslavenski komunisti opisivali do najmanjih pojedinosti, vrlo je malo napisano o operacijama u Sloveniji blizu austrijske granice koje su se dogodile u tjednu od 7. do 15. svibnja 1945. godine. To bi samo po sebi upućivalo na to da su se zbile stvari za koje službeni i prokomunistički povjesničari smatraju da je o njima najbolje ne raspravljati.

Psihološki, lako je razumjeti oštro postupanje koje su partizani odmjerili svojim domaćim neprijateljima. S obzirom na krvavu vladavinu ustaša, za koje se lako gubila glava, kao i na ponašanje četnika i ostalih kvislinških formacija prema partizanima i propartizanskim dijelovima stanovništva, oni su teško mogli očekivati da će se izvući bez osvete. Građanski je rat u Jugoslaviji od početka karakterizirao iznimno visoki stupanj divljaštva, i teško da je mogao završiti na drugačiji način. I pobjednici i pobijeđeni su došli iz istog društvenog i kulturnog zaleđa. Okrutan završetak građanskog rata razumljiv je ako se prisjetimo da su sve kvislinške snage i četnici surađivali s neprijateljem tijekom već dijela ili tijekom cijeloga rata i da su svi partizane smatrali bezbožnim komunističkim odmetnicima, koje treba uništavati kad god se za to ukaže prilika. Da je ishod rata bio suprotan, s kvislinškim snagama kao pobjednicama i s partizanima na strani gubitnika, ista bi se stvar dogodila ostacima partizanskih snaga.

Me utim, osveta nije jedini imbenik koji je igrao ulogu u oštrom postupanju prema poraženim snagama. Kao što smo vidjeli, svi oni koji su suraivali sa silama Osovine na kraju rata pokušali su sklopiti dogovor sa Saveznicima. Oni ne bi imali ništa protiv toga da nastave oružanu borbu protiv partizana s podrškom Zapada i da se vrata na vlast u Jugoslaviju, sada na raturun zapadnih sila. Prilikom je vjerojatno da se novi jugoslavenski komunistički režim, sporeći se sa Saveznicima oko Istre i Trsta, bojao upravo takva mogućeg razvoja događaja te je uništio koliko je god mogao svojih protivnika kako bi se zaštitio od potencijalne opasnosti. Preventivne mjere obrane partizana bile su također usmjerene protiv zavjete preživjelih kvislinških snaga da će se boriti protiv komunističkoga režima i protiv kasnijih pokušaja ustaša i u manjoj mjeri četnika da se infiltriraju u zemlju kako bi vršili sabotaze i poticali građanski rat. Uništenje većega dijela kvislinških snaga zarobljenih na kraju rata - što je činjenica - bio je inimasovnog terora i realizacija okrutne političke koncepcije, sličnog onome koji su prakticirale ustaše i četnici tijekom rata.

Me utim, unatoč radikalnom išetanju do kojeg je došlo, u Jugoslaviji je ostao priličan broj ljudi koji su se aktivno suprotstavili novom režimu. Prema službenim jugoslavenskim podacima, nove sigurnosne snage poslije su ušle u trag i likvidirale oko 11.000 „agenata i špijuna“ koje su navodno u zemlji ostavile bivše okupacijske vojske, kvislinški režimi i četnici, te su likvidirali više od 12.000 naoružanih pojedinaca i članova skupina koje su se suprotstavljale novom režimu. Kasnija nastojanja političkih emigranata, posebno ustaša, da ubace agente u Jugoslaviju doživjela su neuspjeh.

Sada moramo postaviti stvarno fundamentalno pitanje, tj. tko je odgovoran za Bleiburg, shvaćeno u najširem smislu, kako bi se odredio smisao događaja diljem cijele jugoslavensko-austrijske granice u posljednjim tjednima prije završetka rata i neposredno nakon toga. O problemu Bleiburga o čemu se ne može raspravljati izdvojeno, kao što to ustaški i proustaški pisci redovno čine. On je tijesno povezan s uspostavom i općom politikom NDH, s ustaškim terorom usmjerenim protiv srpskoga stanovništva, s odlukom saveza NDH s nacistikom Njemačkom i sa završnim nastojanjima ustaša da pobjegnu i da se povezu sa Zapadom protiv komunista. Stoga moramo zaključiti da je odgovornost za Bleiburg kolektivna odgovornost Pavelića i ustaškoga režima. Kojugod da je cijenu hrvatska nacija platila tijekom i neposredno nakon rata, nju treba pripisati političkim smjernicama te male skupine fašistikih ekstremista koja je bila u savezu s tradicionalnim neprijateljima jugoslavenskih naroda.

Me utim, poslušajmo hrvatskog emigranta, bivšeg rimokatoličkog svećenika, koji 1960. piše o tom posljednjem činu hrvatske tragedije iz svibnja 1945. godine.

Danas, nakon petnaest godina, neizbježan je sljedeći zaključak. Vojska i narod htjeli su nastaviti s borbom.

Poglavnik i vlada povelili su sa sobom vojsku i narod zajedno s njihovom pratnjom, kako bi se Britancima i Amerikancima pokazali u boljem svjetlu, i time su ponizili hrvatski narod, kao što ih nitko nikada nije ponizio u njihovoj dugoj povijesti.

Svi su oni, poglavnik i vlada, uvidjevši da im ova pratnja ne pomaže, pokušali spašavati svoju kožu, prepustivši vojsku i narod partizanskim egzekutorima. [1]

Ovo je najteža optužba Pavelića i njegove vlade za blajburšku katastrofu. Me utim, nijedna politička skupina nije voljna prihvatiti ovakav pravorijek. Iz toga proizlazi da ustaše i simpatizeri ustaša čine sve što je u njihovoj moći kako bi svugodgovornost prebacili na Britance i partizane te kako bi iz toga pitanja izvukli političku korist. Zapravo, moglo bi se reći kako bi ustaše u postojećim okolnostima morale izmisliti blajburški „kompleks“ da on nije postojao. Zamislite teški položaj hrvatskih propagandista u izbjeglištvu posljednjih pedeset godina da nisu imali Bleiburg i poslije toga sućenje i zatoćenje kardinala Stepinca na koje su se mogli usredotočiti i odvlačiti pozornost od djela koja su ustaše počinili za vrijeme rata.

Zanimljivo je na ovome mjestu usporediti Dražu Mihailovića, vođu velikosrpskoga (ili unitarno jugoslavenskoga) projekta te Antu Pavelića, vođu ultradesničarskih hrvatskih snaga. Mihailović je ostao u Jugoslaviji - kojeg su prijevarom partizani naveli da tako i učini - iako je svim njegovim glavnim pomagačima bilo sućeno, a neki su uspjeli otići, i na kraju umire mućeniškom smrću ostavljajući legendu iza sebe. Pavelić se ponio potpuno drugačije. Za razliku od bilo kojeg drugoga njemačkog saveznika, on

je ostao vjeran Nijemcima sve do posljednjeg dana rata, zapravo dok nisu njega i njegove jedinice prepustili sudbini kad od njih više nisu imali koristi. Budući da je Lohr 7. svibnja prenio zapovjedništvo nad ostacima oružanih snaga NDH na Pavelića, neki su ustaše prigovorili da su ih Nijemci ostavili na cjedilu. Zapravo, to je bio otkrivani trenutak u kojem ih Nijemci više nisu trebali da im pomognu oko povlačenja. Povrh toga, u posljednjim danima svoga režima, Pavelić odnosno njegovi pristaše, pogubili su nekoliko važnih prijašnjih sljedbenika, uključujući i bivšega ministra vanjskih i unutarnjih poslova Mladena Lorkovića i bivšega ministra oružanih snaga i prometa i javnih radova Antu Vokića, koji su u kolovozu 1944. pokušali prevesti Hrvatsku na stranu Zapada dok je rat još trajao. Ova majstorija političke osvete još zapinje u grlu mnogim hrvatskim političkim emigrantima koji nisu bili ustaše, no koji su podupirali zamisao o samostalnoj hrvatskoj državi i koji su, otkrivajući pogrešno, mislili da je mijenjanje strana 1944. od sila Osovine prema Saveznicima moglo spasiti NDH. Konkretno, nakon što je njemačka, a samim time i ustaška vladavina završila u Hrvatskoj, Pavelić je mislio samo na spašavanje svoje kože. S dugom i uspješnom karijerom koju je od prije imao u međunarodnim zavjerama, uspio je pobjeći iz Jugoslavije, skrivajući se prvo na jednom imanju, zatim navodno u samostanu u Austriji, a potom se pod lažnim imenom i vjerojatno odjenut kao katolički svećenik prebacio u Italiju i poslije u Argentinu. Nakon izbjegnuto atentata 1957, seli se u Španjolsku, gdje je umro 1959. godine. Za razliku od onoga što je general Mihailović za mnoge Srbe i nadbiskup Stepinac za mnoge Hrvate, Pavelić je napustio svoje sljedbenike ne kao primjer mučeništva i nadahnuća, već kao primjer iznevjeravanja i sebičnosti.

[1] Bareza, Petar, „Katastrofa Bleiburga“, *Hrvatska revija* 10, br. 1, Buenos Aires 1960. Bareza opisuje Pavelića u vrlo negativnim tonovima. Vjeruje da je Pavelić unaprijed pripremao svoj bijeg, putujući s vrlo malom skupinom i izbjegavajući kontakt sa svojom vladom i vojnim zapovjednicima kako ne bi ugrožavao vlastitu sigurnost.